

KS. RAFAŁ BEDNARCZYK, KS. RYSZARD CZEKALSKI

FUNDAMENTY TEOLOGICZNO-SPOŁECZNE WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO W KATECHEZIE I NA LEKCJI RELIGII

Żyjemy w wolnym kraju, który od wielu dziesięcioleci cieszy się pokojem oraz na ogół przyjaznymi stosunkami z państwami ościennymi. W panujących w Polsce warunkach demokracji Kościół mając pełną swobodę podejmowania swojej misji katechetycznej także w przestrzeni publicznej (zwłaszcza szkoła, opieka duszpasterska nad służbami mundurowymi, współpraca z instytucjami państwowymi itp.) staje się w naturalny sposób krzewicielem wartości obywatelskich i patriotycznych. Szkolna lekcja religia, wpisująca się w program wychowawczy szkoły – obejmujący wszak wychowanie obywatelskie i patriotyczne – ma zadanie wspierać tenże wymiar wychowania dzieci i młodzieży. W tym kontekście łączenie formacji chrześcijańskiej z patriotyczną może zatem wydawać się sprawą zupełnie oczywistą i nie wymagającą szczególnego uzasadnienia. Chcąc jednak to zagadnienie potraktować w sposób pogłębiony, należy spróbować znaleźć logiczne uzasadnienie, dlaczego związek chrześcijaństwa i patriotyzmu można traktować jako naturalną prawidłowość? Przecież chrześcijaństwo jest religią uniwersalną i ponadnarodową, a w historii można wskazać liczne przykłady wojen (prowadzonych w imię patriotyzmu), jakie miały miejsce pomiędzy chrześcijanami. Na ile zatem można pogodzić te dwie idee i uznać ich wzajemnie dopełniający się charakter?

Pierwszym tropem, pozwalającym na odnalezienie rozwiązania powyższej kwestii, powinno być odniesienie do osoby i nauczaniu Mistrza z Nazaretu. Co możemy powiedzieć o patriotyzmie Jezusa Chrystusa? Jaki zostawił nam wzór patriotyzmu? W jakim stopniu nasze chrześcijaństwo determinuje w nas rozwijanie postawy patriotyzmu? Jeśli spojrzymy z perspektywy Żydów, to ocena Jezusa jako patrioty wypada całkowicie negatywnie, na co wskazuje oskarżenie Go o zdradę i wydanie okupantom, by ci skazali Go na śmierć. Przez rodaków był oskarżany nie tylko o podważanie tradycji religijnej, ale też narodowej (zob. J 11, 47-53). Pomocą w rozwiązaniu tak ujętej kontrowersji może stać się opracowanie ks. Janusza Kręcidły¹. Wnioski wyprowadzone przez warszawskiego biblistę można ująć w następujących punktach:

1. Jezus był patriotą, ponieważ otrzymał wychowanie w duchu religijnym i narodowym. Sam także wyrażał swój silny związek z narodem oraz z Jerozolimą (zob. Mk 7, 24-30; Łk 19, 41-44).
2. Jezus przeddefiniowuje starotestamentowe pojęcie Żyda-patrioty, którego rdzeniem było poczucie przynależności do narodu wybranego przez Boga i przestrzeganie wymogów wierności obietnicom Przymierza. Odrzucił przy tym przejawy separatyzmu, którego źródłem było poczucie wyższości wobec innych. Wskazywał bowiem, iż w królestwie niebieskim jest miejsce dla wszystkich (niezależnie od przynależności narodowej czy politycznej), którzy w Niego uwierzą. Nie chciał także, aby postrzegano Go jako Mesjasza politycznego, prowadzącego naród do wyzwolenia Izraela z rzymskiej okupacji.
3. Dla Jezusa w centrum pojęcia patriotyzm nie znajduje się naród żydowski, ale osoba Boga. To była radykalna zmiana budująca właściwą teologię patriotyzmu skupioną wokół idei królestwa Bożego. Wierność jego prawom była najważniejszym

¹ Zob. J. KRĘCIDŁO, *Czy Jezus był patriotą?*, „Ateneum Kapłańskie” 110 (2018) z. 3, s. 427-437.

zadaniem dla uczniów Chrystusa, nawet za cenę konfliktu z przedstawicielami władzy państwowej czy religijnej. Kult składany Ojcu w „Duchu i prawdzie” stanowi jądro tak rozumianego patriotyzmu.

4. Najwyższym wyrazem patriotyzmu Jezusa była jednak Jego ofiara. Przez ten akt wypełnienia do końca woli Ojca przez ofiarę złożoną na drzewie krzyża dokonało się pojednanie z Bogiem wszystkich ludzi. Taki sposób rozumienia patriotyzmu powinien charakteryzować chrześcijan – na pierwszym miejscu winna się znajdować wierność woli Boga i Jego przykazaniom. Ponadto mają być gotowi do złożenia Bogu ofiary z siebie w postaci męczeństwa, co jest przejawem najwyższej odwagi i osiągnięcia zwycięstwa w walce ze złem. Wierność normom królestwa Bożego nie przekreśla patriotyzmu narodowego, gdyż posłuszeństwo nakazom głoszonym przez Jezusa Chrystusa przyczynia się do pokojowego rozwijania danej społeczności².

W świetle powyższej refleksji znajdujemy wskazanie ważne dla naszych dalszych rozważań. Skoro Jezus był patriotą, to także bycie chrześcijaninem domaga się zachowania postawy patriotyzmu. Chcąc jednak w sposób właściwy zrozumieć istotę patriotyzmu Jezusa należy dostrzec w nim dwa odrębne elementy. Na pierwszym miejscu znajduje się wierność Bogu i prawom Jego królestwa (patriotyzm królestwa niebieskiego), natomiast pozycję drugą zajmuje naród i jego dobro (patriotyzm narodowy). Także we współczesnej teologii rozpatrującej kwestię patriotyzmu (zwłaszcza w kontekście napięć ideologicznych, religijnych czy narodowych), podkreślany jest uniwersalizujący charakter chrześcijaństwa, pomagający przeciwstawić się zbyt niemu eksponowaniu wartości własnego narodu (jak ma to miejsce w ruchach szowinistycznych). Kościół zawsze potrafił skutecznie łączyć w jeden organizm wspólnoty różnych ras i języków narodowych. W ten sposób poszczególne ludy tworzą harmonijną choć bardzo zróżnicowaną wspólnotę, w której poszczególne nacje

² Zob. tamże, s. 435.

mogą się wzajemnie wspierać na różnych płaszczyznach życia kościelnego, np. modlitwowej, misyjnej, charytatywnej czy teologicznej. Dzięki Kościołowi poszczególne narody mają swój udział w Chrystusowym dziele zbawienia świata, którego ostatecznym celem jest zjednoczenie wszystkiego i wszystkich w Bogu.

Kardynał J. Ratzinger podejmując analizę relacji pomiędzy kulturą narodową a kulturą chrześcijańską wykazał, iż kształtowanie chrześcijańskiego charakteru narodu musi skutkować uformowaniem podwójnej podmiotowości (narodowej i chrześcijańskiej). Wynika to stąd, iż obydwie te tożsamości wprawdzie w świadomości ludzkiej wzajemnie się przenikają, ale nie mogą tworzyć całkowitej syntezy. Każdy naród, posiadający nawet bardzo długą historię chrześcijaństwa, będzie zachowywał swoją specyfikę kulturową oraz kreował swój byt państwowy w oparciu o dostępne mu środki. Jednocześnie taki naród otrzymuje nową godność stając się częścią wielkiej wspólnoty Ludu Bożego i wpisuje się w historię Zbawienia³. Dla dalszych rozważań istotne jest jednak zwrócenie uwagi na charakter, w jaki łączą się ze sobą elementy tożsamości religijnej i narodowej. Od sposobu wiązania tychże czynników zależy ostatecznie kształt konkretnego patriotyzmu.

1. POLSKIE TRADYCJE PATRIOTYCZNE

W czasie swojej pierwszej pielgrzymki do Polski papież Jan Paweł II w sposób syntetyczny streścił polskie doświadczenie, które ukształtowały główne rysy patriotyzmu wyrażającego się w gotowości do stawiania w obronie wolności Ojczyzny. Od momentu, kiedy Polacy u schyłku I Rzeczypospolitej wzniecając kolejne powstania narodowe próbowali bronić swojej wolności walcząc w zaborczymi mocarstwami ościennymi, zaczął się krystalizować obraz patrioty walczącego. Konieczność ponoszenia ofiar i składania swego życia na ołtarzu Ojczyzny stała się udziałem kolejnych pokoleń Polaków

³ Zob. J. RATZINGER, *Wiara-prawda-tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, Kielce 2005, s. 54-59.

przez ponad dwa stulecia. Był to zatem wystarczająco długi okres, aby można było utrwalić określone wzorce postaw patriotycznych.

To, że racją bytu państwa jest suwerenność społeczeństwa, narodu, ojczyzny, to my, Polacy, szczególnie głęboko odczuwamy. Tego nauczyliśmy się poprzez całe nasze dzieje, a w szczególności poprzez ciężkie doświadczenia ostatnich stuleci. Nigdy nie możemy zapomnieć tej straszliwej lekcji dziejowej, jaką była utrata niepodległości Polski od końca XVIII do początku bieżącego stulecia. To bolesne, w istocie swej negatywne doświadczenie stało się jakby nową kuźnią polskiego patriotyzmu. Słowo „Ojczyzna” posiada dla nas takie znaczenie pojęciowe i uczuciowe zarazem, którego, zdaje się, nie znają inne narody Europy i świata. Te zwłaszcza, które nie doświadczyły takich jak nasz Naród dziejowych strat, krzywd i zagrożeń⁴.

Na przestrzeni ostatnich stuleci, jak zaznacza ks. Janusz Mariański, nastąpiło w dziejach narodu polskiego naturalne zespolenie dążeń niepodległościowych z wiernością tradycjom katolickim, co stało się częścią składową etosu Polaków. Okoliczności społeczno-polityczne sprawiły, że w kontekście zaborów identyfikacja katolicka była niemal równoważna z narodowością polską (Rosjanie to prawosławni, Prusacy – protestanci, jedynie Austriacy reprezentowali tę samą religię). To doświadczenie ukształtowało stereotyp „Polak to katolik”. Nie bez znaczenia było także bezpośrednie zaangażowanie Kościoła na polu wspierania polskich dążeń niepodległościowych, za co wiele księży i hierarchów znosiło prześladowania, a nawet ginęło (w XX w. byli takimi m.in. ks. Ignacy Skorupka czy bł. ks. Jerzy Popiełuszko). To w kościele można było wówczas słyszeć polską mowę, w tym języku uczono modlitw i katechizmu, również w tej

⁴ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone w Belwederze 2 czerwca 1979 r., <https://papiez.wiara.pl/doc/379813.Przemowienie-w-Belwederze/2> (dostęp 1.6.2018).

przestrzeni można było słyszeć nawiązania do polskiej historii oraz kazania o wymowie patriotycznej⁵.

Trzecim czynnikiem kształtującym polski patriotyzm była twórczość wielkich narodowych pisarzy, malarzy, kompozytorów, zwłaszcza Adama Mickiewicza, Cypriana Kamila Norwida, Henryka Sienkiewicza, Jana Matejki, Fryderyka Chopina czy Stanisława Moniuszki. Wybrzmiewała w nich często tęsknota za wolną Polską lub pragnienie pokrzepienia serc rodaków, aby nie gasł w nich zapał narodowy i nadzieją na odzyskanie wolności. Dzięki temu, choć nie było państwa polskiego, kwitła polska kultura podtrzymująca świadomość milionów Polaków. Również w XX w. tematyka narodowa i patriotyczna była stale obecna w polskiej literaturze i sztuce, szczególnie w okresie II wojny światowej. Powstały w ten sposób kanon polskiej literatury, malarstwa i muzyki stał się podstawą edukacji narodowej i patriotycznej w XX w. Tym samym edukacja szkolna oparta na nauce polskiej literatury, sztuki i historii, także w czasach PRL-u, wpływała na kształtowanie cech patriotyzmu polskiego, w których wybrzmiewały inspirację płynące z dzieł kultury.

W momencie przemian ustrojowych, jakie miały miejsce w Polsce w roku 1989, Polacy mogli poczuć, że żyją w wolnym kraju. Jeśli pominąć okres międzywojenny, to stało się to po dwóch stuleciach realnej niewoli. Tym samym pojawił się całkowicie nowy kontekst przeżywania patriotyzmu. Zniknęło wówczas poczucie zniewolenia, wyobcowania w stosunku do państwa, w którym przyszło Polakom żyć (powszechnie używało się rozróżnienia „my” – naród oraz „wy” – władza). W okresie III Rzeczypospolitej transformacja obywatelska dokonuje się stopniowo i raczej powoli w kierunku budowania świadomości bezpośredniej odpowiedzialności za instytucje państwowe, czy też za organy władzy samorządowej, co ostatecznie pozwala utrwać myślenie w kategoriach państwo to „my”. Jest to w mentalności Polaków względnie nowy, jednak bardzo istotny element

⁵ Zob. J. MARIANŃSKI, *Patriotyzm i religia jako wartości podstawowe w świadomości polskich maturzystów*, „Studia Płockie” 25 (1997), s. 177.

budowania pojęcia patriotyzmu, jako odpowiedzialności za swoją małą i dużą Ojczyznę.

Paradoksem dziejowym można nazwać sytuację, że w warunkach odzyskanej wolności, które stworzyły możliwość swobodnego wyrażania postaw patriotycznych, można było zaobserwować zjawiska wprost przeciwne. W latach 90. XX w. zaczęła się bezpośrednia krytyka tradycyjnych postaw patriotycznych, które – zdaniem ich autorów – podsycają niezdrowy polski nacjonalizm, niewygodny w czasach integracji europejskiej i budowania nowej tożsamości Polaka – Europejczyka. Zbytne przywiązanie Polaków do ziemi, własnej odrębności, tradycji narodowych i wartości katolickich zaczęto postrzegać jako balast w nowym kontekście geopolitycznym. Tradycyjnemu patriotyzmowi próbowano także przypisywać wady, jak postawa nieufności wobec innych nacji, a nawet wrogości względem nich⁶. Pojawiające się nowe tendencje nie zniweczyły polskich tradycji patriotycznych, ale wprowadziły rodzaj fermentu intelektualnego, który miał wprowadzać podział na postępowych Europejczyków (wybierających studia lub pracę zagranicą, zatrudnionych w międzynarodowych korporacjach, otwartych na politykę UE, przyjmujących standardy i wartości obowiązujące w jej strukturach itp.) oraz zaściankowych (Polaków niechętnych w stosunkach z innymi narodowościami, zachowawczych wobec zmian kulturowych i społecznych, przywiązanych do własnej tradycji i kultury, respektujących moralność chrześcijańską itp.). Tę sytuację można zinterpretować jako dążenie do przededefiniowania rozumienia słowa patriotyzm odrzucając w nim powiązanie z tradycyjnymi wartościami, religią i moralnymi zobowiązaniami na rzecz indywidualnego i autonomicznego stosunku obywatela do swego państwa.

⁶ Por. tamże, s. 178-179.

2. JAK WSPÓŁCZEŚNI POLACY POJMUJĄ PATRIOTYZM?

Po nakreśleniu kontekstu społeczno-kulturowego, w jakim kształtował się polski patriotyzm, kolejnym etapem naszych rozważań będzie próba wskazania, jak dziś patriotyzm jest rozumiany przez Polaków. To zagadnienie było przedmiotem analiz Centrum Badania Opinii Społecznej m.in. w 2008 r.⁷ W pierwszej części ankiety respondenci mieli sami w formie pytanie otwartego podać swoją definicję patriotyzmu. Uzyskane w ten sposób odpowiedzi zostały poddane analizie i pogrupowane w następujące kategorie:

- najwięcej, bo około połowy ankietowanych (49%) opowiedziało się za patriotyzmem jako formie przeżywanej więzi z ojczyzną jako szczególną wartością (w tym także przyznawanie się do swojej narodowości);
- blisko jednej czwartej badanych (24%) łączyło patriotyzm z ogólnie rozumianym zaangażowaniem dla dobra kraju (służba dla dobra kraju, działania pożyteczne dla Polski, podporządkowania prywatnych interesów dobru kraju, solidna, uczciwa praca);
- dla 13% ankietowanych patriotyzm łączy się z zagadnieniem walki w obronie Ojczyzny (głównie chodziło o gotowość do walki za kraj w sytuacji wojny z narażeniem własnego życia);
- dla identycznej grupy respondentów w tym pojęciu znalazła się kwestia ciągłości kultury, obyczajów i tradycji (święta narodowe, pamięć o historii kraju i jej bohaterach, szacunek do symboli narodowych, pielęgnowanie języka);

⁷ W tym miejscu zostały przedstawione wyniki badań CBOS-u nad rozumieniem patriotyzmu przeprowadzonych na początku października 2008 roku na reprezentatywnej próbie ponad tysiąca dorosłych mieszkańców Polski. Zob. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Rozumienie patriotyzmu. Komunikat z badań*, Warszawa, listopad 2008, s. 1-8 https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_167_08.PDF (dostęp 1.06.2018).

- stosunkowo niewiele, bo jedynie 5% pytanych wykazało skomarżenie patriotyzmu z postawą obywatelską, wyrażającą się w przestrzeganiu zasad prawa, uczciwości oraz nieco ogólniej – byciu dobrym obywatelem;
- jeszcze mniej dorosłych Polaków (4%) wypowiedziało się w ankiecie o patriotyzmie jako zaangażowaniu w sferę polityki;
- na uwagę zasługuje jeszcze fakt, iż jedynie 1 % ankietowanych wypowiedziało się w sposób krytyczny lub ambiwalentny na ten temat (patriotyzm jako coś złego, patriotyzm jest mi obojętny, dziś już nie ma prawdziwych patriotów);
- znaczna grupa uczestników ankiety (17%) nie podała żadnych skomarżeń z pojęciem patriotyzm.

W dalszej części ankiety respondenci mogli wskazać zagadnienia łączące się z patriotyzmem zaproponowane przez jej autorów. Niemal wszyscy uczestnicy ankiety za najważniejsze dla postawy patriotycznej wskazali szacunek wobec symboli narodowych (zgadza się z tym 94%, w tym 69% zdecydowanie tak), dbałość o przekazywanie dzieciom w rodzinie wartości narodowych (tak 94% i zdecydowane tak 64%) oraz gotowość do walki i oddania życia za kraj (tak 90% i zdecydowanie tak 65%). Dla zbliżonej populacji badanych patriotyzm to przestrzeganie prawa (tak 90%, zdecydowanie tak 52%) oraz udział w wyborach (tak 87%, zdecydowanie tak 49%).

Około trzech czwartych badanych (77 %) wskazała na związek patriotyzmu z religijnym wychowaniem dzieci, aktywnością społeczną, uczciwą pracą oraz ze służbą wojskową. W grupie odpowiedzi w kategorii „zdecydowanie tak” najwyższy wskaźnik osiągnęła stanowisko utożsamiające patriotyzm z wartościami religijnymi (44%).

Bardzo wysoki odsetek badanych (70%) jako przejaw patriotyzmu wskazywało kibicowanie polskim sportowcom. Nieco mniej respondentów uznało za patriotyzm płacenie podatków oraz działalność publiczną (po 68%).

W świetle podjętych badań można było dostrzec, że ludzie młodszy relatywnie rzadziej utożsamiają patriotyzm z wartościami religijnymi, szacunkiem do prawa, rzetelnością zawodową, aktywnością lokalną,

a także z płaceniem podatków. Czynnikiem różnicującym rozumienie patriotyzmu była także religijność ankietowanych. Osoby religijne częściej wiążą z patriotyzmem szacunek dla symboli państwowych oraz przekazywanie wartości narodowych i religijnych.

Wyniki badań ankietowych pozwalają na kilka wniosków. Wolne skojarzenia ankietowanych ze słowem patriotyzm dotyczyły głównie poczucia więzi z Ojczyzną, poświęcania dla jej dobra, obrony w sytuacji zagrożenia oraz pielęgnowania tradycji i kultury narodowej. Wskazane przez autorów ankiety bardziej szczegółowe kategorie patriotyzmu pozwoliły skorygować ten obraz. W tej perspektywie najwyższej zostało ocenione powiązanie patriotyzmu z szacunkiem do symboli, wychowaniem w tradycjach narodowych, gotowością do obrony Ojczyzny, przestrzeganiem prawa oraz udziałem w wyborach. Bardzo ważnym aspektem przeżywania patriotyzmu jest kibicowanie polskim sportowcom. Zaprezentowane wyniki znalazły swoje kolejne potwierdzenie w podobnych badaniach wykonanych w 2016 r. W ostatnim badaniu zwiększyła się jeszcze grupa osób łączących patriotyzm z kibicowaniem (o 11%), płaceniem podatków (o 10%), gotowością do służby wojskowej (o 9%) oraz aktywnością społeczną (o 7%). Zmniejszył się natomiast udział głosów wiążących postawę patriotyczną z wychowaniem religijnym (spadek o 8%) oraz z walką w obronie Ojczyzny (o 2%)⁸.

Wysokie wskaźniki odpowiedzi udzielonych przez ankietowanych pozwalają dostrzec, jak znaczącą wartością jest dla Polaków patriotyzm. W pojęciu tym zawierają się różne aspekty, poczynając od poczucia przynależności do wspólnoty narodowej i szacunku do symboli narodowych, poprzez przekaz tradycji i wychowanie patriotyczne po rozwijanie postaw obywatelskich i podejmowania zobowiązań względem państwa. Z katechetycznego punktu widzenia pozytywnym sygnałem wypływającym z przeprowadzanych badań ankietowych jest nadal wysokie poczucie obowiązku wychowania

⁸ Zob. Centrum Badań Opinii Społecznej, *Między patriotyzmem a nacjonalizmem. Komunikat z badań nr 151/2016*, Warszawa, listopad 2016, s. 7, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_151_16.PDF (dostęp 1.06.2018).

młodego pokolenia Polaków w duchu patriotycznym. Przedmiotem niepokoju w refleksji katechetów powinna stać się zauważalna wyraźnie tendencja do obniżania rangi formacji religijnej w wychowaniu patriotycznym. Zjawisko to jednak należy postrzegać w powiązaniu z kształtowaniem społeczeństwa konsumpcyjnego, w którym następuje osłabienie zainteresowania wartościami duchowymi na rzecz coraz szerszego korzystania z dóbr materialnych oraz poszukiwania przyjemności.

3. ZADANIA KATECHETYCZNE W DZIEDZINIE WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

W roku 2017 został wydany przez Radę ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski dokument zatytułowany *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, który stanowi duszpasterską diagnozę postaw patriotycznych współczesnych Polaków. Znalazły się w nim słowa pochwały w związku z pogłębianiem poczucia świadomości narodowej, jednak także autorzy dokumentu zauważają przejawy egoizmu i znieczulenia społecznego, z którego wyrastają postawy godzące w prawdziwy patriotyzm. Stąd zwrócono w nim szczególną uwagę na budowanie uniwersalnego wymiaru patriotyzmu, którego istota polega na zachowaniu nakazu miłości bliźniego jako najważniejszego imperatywu moralnego. Autentyczny patriotyzm zakłada postawę miłości bliźniego, co powinno wyrażać się międzypokoleniowej solidarności, odpowiedzialności za los najsłabszych, codziennej obywatelskiej uczciwości, rzetelnej pracy oraz gotowości do służby⁹. W tak przyjętym rozumieniu tej wartości chrześcijańska formacja ukierunkowana na przestrzeganie przykazania miłości Boga i bliźniego jawi się jako jedno z głównych zadań formacji katechetycznej w służbie wychowania patriotycznego.

⁹ Zob. Rada ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 1, <http://episkopat.pl/chrześcijański-kształt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-społecznych/> (dostęp 1.06.2018).

Klasycznym zadaniem katechetycznym na tym gruncie pozostaje także wychowywanie do patriotyzmu jako powinności moralnej, której bezpośredni fundament stanowi IV przykazanie Dekalogu. Obowiązki wobec Ojczyzny w świadomości wszystkich Polaków, co podkreśla Katechizm Kościoła Katolickiego, powinny obejmować szeroki zakres działań obywatelskich, jak troska o dobre imię kraju, szacunek wobec znaków i symboli narodowych, rozumny szacunek i posłuszeństwo wobec przedstawicieli władz, udział w wyborach, współpraca z urzędnikami, uczciwe opłacanie podatków, dbałość o zachowanie dóbr materialnych i kulturowych narodu, rozwijanie aktywności prospołecznej, przeciwdziałanie próbom narażania na szwank interesu państwowego, zachowanie przez urzędników tajemnic państwowych, przyczynianie się do rozwoju polskiej gospodarki, obrona kraju w sytuacji zagrożenia oraz wspieranie rodaków znajdujących się w konkretnej potrzebie¹⁰. Wymienione przykłady powinności wpisujących się w postawę patriotyczną łączą się w dużym stopniu z obowiązkami względem państwa, ale też wykraczają poza zwykłą lojalność czy też subordynację wobec prawa państwowego. Z punktu widzenia chrześcijanina uzyskują one dodatkowe usankcjonowanie w kategoriach religijnych, ponieważ posłuszeństwo władzy, służba społeczna czy pomoc potrzebujący są integralnie powiązane postawą wierności wobec Boga.

Kolejnym, trudnym zadaniem do podjęcia na katechezie jest podejmowanie tzw. wad i grzechów narodowych. Jednym z najmocniej odczuwalnych problemów są ostre podziały *wśród Polaków* rysujące się na płaszczyźnie poglądów politycznych i interesów partyjnych (konflikt pomiędzy zwolennikami PO i PiS)¹¹. W wielu obszarach życia społeczno-gospodarczego do głosu dochodzą różne układy, w wielu wypadkach nieuczciwe, oparte na powiązaniach partyj-

¹⁰ Por. KKK 2239-2240; Rada ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, nr 4; D. KOWALCZYK, *Ojczyzna i patriotyzm w nauczaniu Jana Pawła II*, „Ateneum Kapłańskie” 110 (2018) z. 3, s. 440-441.

¹¹ Zob. J. EISLER, *Od upadku komunizmu...*, w: *Polska. Eseje o stuleciu*, red. M. Kleiber i in., Olszanica 2018, s. 66-68.

nych lub wspólnych interesach (zatrudnianie ludzi z klucza partyjnego, zastępowanie osób kompetentnych na wysokich stanowiskach państwowych osobami z nadania partii, marnotrawienie majątku narodowego, wykorzystywanie władzy dla osiągnięcia własnych korzyści itp.). Grzechem wobec Ojczyzny jest wszelka nieuczciwość (np. podatkowa), nierzetelność w pracy oraz brak odpowiedzialności za dobro wspólne i za innych Polaków (jak obojętność na osoby niszczące dobro publiczne, na *zaśmiecania* lasów, wód czy powietrza, sprzedawanie środków odurzających osobom małoletnim, przyzwolenie na łamanie przepisów drogowych, w tym na prowadzenie pojazdów mechanicznych pod wpływem alkoholu). Poważnym problemem moralnym, choć jeszcze słabo opisanym, jest trudny do wytłumaczenia brak empatii (sympatii) pomiędzy Polakami. W naszym społeczeństwie na różnych poziomach funkcjonują głębokie podziały wynikające często z płytkiej zawiści (te cechy w sposób humorystyczny zostały sportretowane w filmach Sylwestra Chęcińskiego „Sami swoi”, „Kochaj albo rzuć” i „Nie ma mocnych”, których bohaterami byli Kargul i Pawlak). Czasem można odnieść wrażenie, że Polacy chętniej niosą pomoc potrzebującym z innych narodów, niż swoim rodakom (np. *sąsiadom*) w *potrzebie*. Równocześnie częściej jesteśmy w stanie podejrzewać o nieuczciwość i cwaniactwo swoich rodaków, niż przedstawicieli innych nacji. Daje się zauważyć, iż przebywając zagranicą nie zbyt chętnie przyznajemy się do polskości i raczej nie staramy się spotykać się swoimi krajanami. Problem tych oraz innych, niewymienionych wad narodowych powinien być podejmowany zarówno na szkolnej lekcji religii, a także na katechezie parafialnej oraz w ramach duszpasterstwa.

Zjawiskiem, które także należałoby zauważyć jako zadanie katechetyczne, jest język codzienny. W opinii badaczy języka polskiego daje się zauważyć, że w ostatnich latach dokonuje się coraz dalej posuwająca się wulgaryzacja słownictwa, która wcale nie dotyczy wyłącznie ludzi o słabym wykształceniu. Wulgarność staje się obecnie cechą negatywnie wyróżniającą Polaków pod tym względem na tle innych narodów Europy. Czynią to zarówno mężczyźni jak i kobiety, a także osoby z wyższym wykształceniem, w tym przedstawiciele

nawet najbardziej szanowanych profesji, łącznie z politykami¹². Językoznawcy ponadto zauważają, że próbuje się aktualnie niektóre zwroty uważane dotąd za wulgarne, traktować jako akceptowalne i ogólnie przyjęte. Przykładem takiego działania jest zaadaptowanie do współczesnego języka wyrażenia „zajebisty”, które ma mieć znaczenie wzmacniające wypowiedź. Te słowa, co powinno zdumiewać, znalazły już swoje „pełnoprawne obywatelstwo” w przestrzeni kultury, zwłaszcza w filmie i teatrze. Należałoby w tej perspektywie budzić u katechizowanych wrażliwość oraz zmysł krytyczny wobec słyszanego przez nas języka, w tym naruszania granic przyzwoitości. Znane są także aktualne przykłady sztuk teatralnych, w których autorzy dopuszczają się – w imię wolności wypowiedzi artystycznej – wprost obrażania uczuć religijnych, a także narodowych. Te zjawiska powinny być przedmiotem refleksji na katechezie i adekwatnych reakcji.

Wyzwaniem katechetycznym w zakresie języka polskiego jest nie tylko walka z prymitywnym i ordynarnym stylem mówienia, ale także troska o jego piękno i komunikatywność. Nasz język codzienny traci coraz więcej ze swojej elegancji, poprawności, a tym samym komunikatywności, a przecież powinien być przez Polaków szanowany podobnie, jak szanowane są symbole narodowe. Nasz stosunek do języka mówi wiele o naszym patriotyzmie¹³. Doświadczenie potoczne pozwala nie tylko zauważyć drastyczne obniżanie kompetencji językowych u młodej generacji Polaków. Wiele młodych osób ma problemy z wystawianiem się i komunikowaniem swoich potrzeb, ponieważ najczęściej używanym przez nich narzędziem komunikacyjnym jest telefon komórkowy lub komputer. Dziś daje się zauważyć, że język *młodzieżowy* nabiera cech stylu (a nawet swego rodzaju kodu) stosowanego w komunikacji sms'owej. Obok *słabych umiejętności językowych* daje się również zauważyć, że Polacy mają

¹² Na to zjawisko zwrócił uwagę profesor Jan Miodek. Zob. J. MIODEK, *Język – zmiany w polszczyźnie*, w: Polska. Eseje o stuleciu, dz. cyt., s. 153-154.

¹³ Por. A. NALASKOWSKI, *Młodzież na drodze od 'sacrum' do 'profanum' i z powrotem*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 103 (2018) nr 4, s. 427-429.

problemy ze znajomością swojej historii. Paradoksalnie, choć wielu mieszkańców naszego kraju deklaruje swoje zainteresowanie historią, to codzienne obserwacje (także na poziomie studentów teologii na UKSW w Warszawie) pozwalają zauważyć u nich jedynie powierzchowną i fragmentaryczną znajomość dziejów narodowych. Nie rzadko też młodzi ludzie wyrażają swoją obojętność wobec tematyki dotyczącej przeszłości, dat czy postaci pomnikowych. Niestety również zbliżone wnioski można wysnuć odnośnie znajomości przez Polaków swojej ziemi ojczystej w tym również poszczególnych jej regionów. W kontekście powyższych potrzeb edukacyjnych lekcja religii może i powinna być przestrzenią, w ramach której uczniowie będą mogli tę wiedzę sobie przystawiać (np. poznając ważne miejsca kultu religijnego w Polsce) i ją ugruntowywać. Bardzo oczekiwanym efektem wychowawczym realizowanym na lekcjach religii byłoby wypracowanie u uczniów potrzeby posługiwania się na co dzień pełną elegancji polszczyzną, a także pasji w coraz gruntowniejszym poznawaniu dziejów narodowych oraz wielkich postaci polskiej kultury.

Odrębnym wyzwaniem na płaszczyźnie katechetycznej w dziedzinie wychowania patriotycznego są Polacy żyjący zagranicą. Ich sytuacja jest bardzo specyficzna, dlatego myśląc o katechezie dla nich, należałoby uwzględnić ich potrzeby rozwojowe oraz poszukiwać sposobów podtrzymywania w nich potrzeby kontaktu z krajem swoich przodków oraz pielęgnowania polskich tradycji i kultury. Z tej racji potrzebne są odpowiednie materiały katechetyczne, które będą w stanie spełnić stawiane przed nimi oczekiwania. To pole wydaje się być dziś niemal zupełnie pomijane w refleksji katechetyków i twórców podręczników do lekcji religii.

Rozwijaniu postaw patriotycznych sprzyja także kultura tworzona w małych Ojczyznach. Z tej racji dużą wartość posiadają działania służące wspieraniu i odnawianiu tradycji lokalnych w zakresie kultury materialnej i duchowej, języka, stroju, zwyczajów rodzinnych, obrzędów, kuchni itp. Godnym docenienia przykładem patriotyzmu małych społeczności będzie wszelka działalność prospołeczna, zakładanie stowarzyszeń, organizowanie wydawnictw lokalnych (czasopism, przewodników, opracowań historycznych itp.), także

uruchamianie ośrodków zajmujących się promocją kultury (muzea lokalne, biblioteki, domy kultury, szkoły muzyczne, pomniki, izby tradycji itp.).

Cechą wyróżniającą patriotyzm lokalny jest pielęgnowanie tożsamości (odrębności) małych społeczności. Jest to szczególnie cenne w coraz bardziej globalizującej się i homogenizującej kulturze. Troška o zachowanie dziedzictwa małych Ojczyzn jest nie tylko cenna z uwagi na utrwalanie i przekazywanie unikalnego kolorytu poszczególnych regionów, ale także służy integracji oraz rozbudzeniu aktywności mieszkańców małych miejscowości. W tej perspektywie można dostrzec, jak znaczące jest bogactwo i złożoność określeń Ojczyzna oraz patriotyzm. W świetle podjętej refleksji Ojczyzna jawi się jako wspólnota wielu, zróżnicowanych społeczności, posiadających swoją odrębność tradycji, kultury i historii, a czasem nawet języka bądź religii. Nie powinno to jednak przeszkadzać czuć się wszystkim na równi Polakami i z równą siłą doświadczających wartości patriotyzmu.

Wychowanie patriotyczne na katechezie nie może pomijać kształtowania otwartości na inne społeczności kulturowe i religijne funkcjonujące w obrębie Rzeczypospolitej oraz poza nią. Obecna Polska jest krajem dość jednorodnym pod względem etnicznym i religijnym, jednak przez całe stulecia na terenach polskich zamieszkiwały liczne mniejszości narodowe – Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, Litwini, Białorusini, Tatarzy czy Ormianie. To pozwoliło wytworzyć w czasach I Rzeczypospolitej typ patriotyzmu nazywanego jagiellońskim, który pozwalał traktować dom ojczysty jako przestrzeń, w której jest miejsce dla przedstawicieli różnych narodów i religii. Chociaż dziś mniejszości narodowe i religijne stanowią znikomy procent społeczności Polaków, jednak nie można tego faktu pomijać. Taki typ patriotyzmu preferował Jan Paweł II¹⁴, stąd w katechezie i na lekcji religii powinien być ukazywany jako wzór. W wychowaniu katechetycznym powinno się jak najczęściej sięgać do postaci z polskiego panteonu

¹⁴ Zob. D. KOWALCZYK, *Ojczyzna i patriotyzm w nauczaniu Jana Pawła II*, art. cyt., s. 439-440.

reprezentujących zarówno wysoki etos patriotyczny jak i chrześcijański. Także postacią Kościoła, która uczy patriotyzmu otwartego i zaangażowanego, jest choćby Prymas Tysiąclecia kardynał Stefan Wyszyński. Przywoływanie tych i innych przedstawicieli polskiego Kościoła, którzy zapisali się jako wielcy patrioci, ma dużą wartość pedagogiczną, ponieważ są oni żywym przykładem łączenia postawy wierności Bogu i Kościołowi z wiernością Ojczyźnie.

4. W STRONĘ PODSUMOWANIA

Przeprowadzona powyżej refleksja obejmująca teologiczno-społeczne fundamenty wychowania patriotycznego odnoszące się do katechezy szkolnej i parafialnej, została skoncentrowana na wyjaśnieniu specyfiki powiązania idei patriotyzmu z chrześcijaństwem. Należy podkreślić, że pojęcie patriotyzmu jest tworem społeczno-kulturowym i podlega modyfikacjom i rozwojowi pod wpływem doświadczeń historycznych narodu czy też działalności konkretnych ludzi wpisujących się w koloryt życia danego społeczeństwa (zarówno postaci wybitnych jak i zwykłych obywateli). W polskich warunkach, gdzie jednym z bardziej znaczących doświadczeń historycznych ostatnich kilku stuleci była ciągła walka o niepodległość, cechą istotną patriotyzmu stało się poświęcanie za wolność Ojczyzny, co dokonywało się w licznych wojnach i powstaniach narodowych. Ten wzorzec patrioty został utrwalony dodatkowo przez wielkie dzieła polskiej literatury, malarstwa i muzyki ostatnich dwóch stuleci. Brak własnej, wolnej państwowości sprawił, że stosunkowo słabo rozwijało się powiązanie patriotyzmu z odpowiedzialnością za kraj. Ta sytuacja zmieniła się wraz z powstaniem III Rzeczypospolitej, jednak podstawy myślenia obywatelskiego oraz prospołecznego u ogółu polskiego społeczeństwa będą musiały kształtować się jeszcze przez wiele lat. Swoje historyczne uzasadnienie posiadał także w naszym wypadku związek patriotyzmu z Kościołem, ponieważ w warunkach zaborów rosyjskiego i pruskiego wyznanie katolickie wskazywało jednocześnie na narodowość polską. Ponadto w okresach niewoli to

Kościół stanowił przestrzeń wolności i z poświęceniem angażował się w obronę polskości.

W odniesieniu do aktualnej sytuacji Polaków należy podkreślić, iż światłe badania socjologiczne wartości patriotyczne są dla ogółu społeczeństwa bardzo ważne. Przywiązujemy dużą wagę do symboli narodowych, przekazu tradycji oraz wychowania patriotycznego. Znaczącym komponentem współczesnego patriotyzmu jest stosunek do swoich obowiązków obywatelskich oraz dobra wspólnego, a także przeżywania dumy narodowej przy okazji wydarzeń sportowych z udziałem polskich reprezentantów. Nadal, co jest bardzo budujące, dla przeważającej większości Polaków z patriotyzmem wiąże się nieodzownie wychowanie religijne. W świadomości społecznej obie te rzeczywistości wzajemnie się wspierają. Bycie chrześcijaninem obliuguje do szacunku wobec dziedzictwa kulturowego i materialnego ojców oraz do kierowania się zasadą miłości bliźniego w relacjach społecznych i w stosunku do przedstawicieli innych narodów. Jest dziś rzeczą oczywistą, że bycie Polakiem nie musi oznaczać bycia katolikiem, a nawet chrześcijaninem. Jednakże zachowanie powiązania tożsamości polskiej z chrześcijańską (katolicką) daje możliwość pozwala przeżywania pogłębionej duchowej jedności dzięki skupieniu na wspólnych wartościach oraz doświadczeniach religijnych.

Fundamentalnym odniesieniem teologicznym dla wychowania patriotycznego jest osoba Jezusa Chrystusa. W Nim możemy odczytać zręby „nowego patriotyzmu” opartego na wierności woli Ojca i sprawie Królestwa Bożego. W ten sposób dokonało kluczowe przesunięcie akcentów, przez co naród (państwo) przestał mieć wartość nadrzędną w stosunku do innych wartości. Za sprawą przyjęcia Boga jako w centrum życia osobistego i społecznego (co ma miejsce w sakramencie chrztu świętego), rodzi się nowy Lud Boży (Kościół) złożony z wielu narodów, kultur i języków zjednoczonych w wyznawaniu wspólnej wiary oraz zmierzający do jednej, eschatologicznej ojczyzny. Dla budowania zdrowych relacji pomiędzy poszczególnymi narodami duże znaczenie ma również to, że najważniejszym wyznacznikiem stosunków międzyludzkich dla chrześcijan jest przykazanie miłości, które Jezus zobrazował w przypowieści o miłosiernym Samarytaninie

świadczącym pomoc przedstawicielowi wrogiego narodu (Łk 10, 25-37). Zasada miłości społecznej jest zabezpieczeniem patriotyzmu, aby nie przeradzał się w nacjonalistyczny egoizm lub szowinizm¹⁵.

Na tle powyższych spostrzeżeń najważniejszym zadaniem zarówno dla katechezy oraz szkolnej lekcji religii w służbie wychowania patriotycznego staje się kształtowanie u katechizowanych chrześcijańskiej postawy miłości bliźniego. Jest ona fundamentem relacji do drugiego człowieka, a przez to także do członków swojego narodu jak i przedstawicieli nacji odmiennych. Na drugim miejscu zadaniem katechezy patriotycznej jest formowanie poczucia moralnego obowiązku względem swojej Ojczyzny (państwa, prawa), opartego na IV przykazaniu Dekalogu. W dalszej kolejności jako zadanie katechetyczne należy wskazać potrzebę rozwijania postaw patriotycznych (szacunek dla symboli narodowych, historii i kultury polskiej, języka polskiego, dóbr narodowych, wobec rodaków), przeciwstawiania się naszym wadom oraz grzechom (skłonność do tworzenia podziałów, wykorzystywania wpływów do realizacji własnych celów, pieniactwo, zawiść, agresja, wulgarność). Szkolne lekcje religii, katecheza parafialna, gazetki i strony parafialne, pielgrzymki, festyny oraz imprezy kulturalno-społeczne mogą służyć łączeniu formacji duchowej z wychowaniem patriotycznym. Niewątpliwie najwięcej będzie zależało od świadomości patriotycznej samych rodziców, nauczycieli i wychowawców szkolnych, księży i katechetów. Jeśli będzie miejsce na dobrą współpracę na tym polu pomiędzy szkołą, domem rodzinnym i Kościołem, to wychowanie patriotyczne ma szanse okazać się skuteczne i trwałe.

Streszczenie

Z działalnością pastoralną i katechetyczną Kościoła w Polsce zwłaszcza w ostatnich stuleciach było wyraźnie powiązane wychowanie patriotyczne. W szeregach duchowieństwa nigdy też nie brakowało żarliwych patriotów oddanych sprawie

¹⁵ Zob. JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005, s. 65-73.

wolności Ojczyzny. To pozwoliło wytworzyć i rozwinąć wśród Polaków świadomość naturalnego powiązania pomiędzy katolicyzmem i patriotyzmem. Obecnie, gdy cieszymy w naszej Ojczyźnie wolnością i pokojem, Polacy mogą swobodnie rozwijać wychowanie patriotyczne w rodzinie, w szkole, w Kościele i życiu publicznym. Badania socjologiczne podkreślają, że dla Polaków jedną z najważniejszych wartości jest patriotyzm, który nadal powinien być łączony z wychowaniem religijnym. Do głównych zadań katechezy szkolnej i parafialnej w dziedzinie wychowania patriotycznego należą: kształtowanie postawy miłości Boga i bliźniego (co służy także poszanowaniu przedstawicieli innych narodów), rozwijanie świadomości obowiązków obywatelskich, pielęgnowanie szacunku wobec symboli i tradycji narodowych, walka z wadami i grzechami narodowymi, zaszczepianie troski o poznawanie historii i geografii Polski.

Summary

Patriotic upbringing was firmly connected with pastoral and catechetical Church activity in Poland at last centuries. There was a lot of passionate patriots among clergy who were devoted to native land liberty. This enabled to create awareness of natural relationship between Catholicism and patriotism among Poles. Nowadays in time of freedom and liberty Poles can freely broaden patriotism in their families, Church, schools and public life. Patriotism is one of the most important values for Poles, what is indicated in social research. The most important aims of religion lessons in patriotic upbringing are: respect for God and neighbour, awareness of civil duties, respect for national traditions and symbols, fight with national weakness and sins, concern about history and geography of our country

Słowa kluczowe: katecheza, lekcja religii, patriotyzm, wychowanie patriotyczne, Ojczyzna, Polska

Key words: catechesis, religion lesson, patriotism, patriotic upbringing, native land, Poland

Bibliografia

Centrum Badania Opinii Społecznej, *Między patriotyzmem a nacjonalizmem. Komunikat z badań nr 151/2016*, Warszawa, listopad 2016, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_151_16.PDF (dostęp 1.06.2018).

- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Rozumienie patriotyzmu. Komunikat z badań*, Warszawa, listopad 2008, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_167_08.PDF (dostęp 1.06.2018).
- EISLER J., *Od upadku komunizmu...*, w: Polska. Eseje o stuleciu, red. M Kleiber i in., Olszanica 2018, s. 57-68.
- JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005.
- JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone w Belwederze 2 czerwca 1979 r., <https://papiez.wiara.pl/doc/379813.Przemowienie-w-Belwederze/2> (dostęp 1.06.2018).
- Katechizm Kościoła Katolickiego. II wydanie poprawione*, Poznań 2002.
- KOWALCZYK D., *Ojczyzna i patriotyzm w nauczaniu Jana Pawła II*, „Ateneum Kapłańskie” 110 (2018) z. 3, s. 438-448.
- KRĘCIDŁO J., *Czy Jezus był patriotą?*, „Ateneum Kapłańskie” 110 (2018) z. 3, s. 427-437.
- MARIANŃSKI J., *Patriotyzm i religia jako wartości podstawowe w świadomości polskich maturzystów*, „Studia Płockie” 25 (1997), s. 175-192.
- MIODEK J., *Język – zmiany w polszczyźnie*, w: Polska. Eseje o stuleciu, dz. cyt., s. 149-154.
- NALASKOWSKI A., *Młodzież na drodze od ‘sacrum’ do ‘profanum’ i z powrotem*, „Miesięcznik Pastorski Płocki” 103 (2018) nr 4, s. 425-435.
- Rada ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, <http://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spoecznych/> (dostęp 1.06.2018).
- RATZINGER J., *Wiara-prawda-tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, Kielce 2005.

Ks. dr hab. Rafał BEDNARCZYK, kapłan diecezji płockiej, adiunkt przy Katedrze Katechetyki Materialnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, rzeczoznawca ds. oceny programów nauczania religii i podręczników katechetycznych przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski.

Ks. prof. dr hab. Ryszard CZEKALSKI, Prorektor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, kapłan diecezji płockiej, kierownik Katedry Katechetyki Materialnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, rzeczoznawca ds. oceny programów nauczania religii i podręczników katechetycznych przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski.